

C.Ə. Hacıyev
Azərbaycan Texnologiya Universiteti
Gəncə ş., Ş.İ.Xətai pr., 103
E-mail: j.hajioğlu@rambler.ru

BƏZİ TOPONİMLƏRDƏ VƏ İNSANLARIN SOYADI, ADI VƏ
LƏQƏBİNDƏ GİZLƏNƏN TARİXİ FAKTLAR BARƏDƏ

Məqalədə bəzi toponimlər və insanların soyadı, adı və ləqəbi ilə Oğuz boylarına mənsubluq arasındakı əlaqənin mümkünlüyü araşdırılmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, yuxarıda sözügedən amillər bu və ya digər tayfa insanların Oğuz boylarına aidiyatında mühüm rol oynayır. Bu yolla Ləmbəli kəndinin insanların demək olar ki, əsas hissəsinin və Ləmbəli kəndinə yaxın ərazidə yerləşən qonşu bölgələrdə yaşayan insanların hansı türk boyuna aid olduğu təyin edilmişdir.

Eyni zamanda Azərbaycan türklərinin yaşadıkları bəzi bölgələrdə istifadə edilən “qağa”, “adə”, “şen” kimi sözlərin özlərində gizlətdikləri mühüm informasiyalar açılmışdır. İlk dəfə müəyyən edilmişdir ki, “qaqauz” sözü “ulu oğuz” deməkdir və “qağa” və “oğuz” sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır.

Açar sözlər: toponimlər, əşirət, soyad, ad, ləqəb, “qağa”, “qaqauz”, şen”

Giriş

Məlum olduğu kimi Türkiyə ərazisində Oğuz boylarının yerləşmə coğrafiyası tədqiqatçılar tərəfindən öyrənilərək müəyyənləşdirilmişdir. Amma bu problem Azərbaycan türklərinin yaşadıkları ərazidə öyrənilməyib və həllini gözləyir.

Danışiq və ədəbi dilimizdə işlədilən elə sözlər, ifadələr vardır ki, onlar bilavasitə qədim tariximizlə bağlıdır. Uzunmüddətli araşdırmalar göstərdi ki, xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sözlər, deyimlər və andlar kodlaşdırılmış informasiya daşıma özəlliyinə malikdirlər. Bəzi danışiq elementlərinin mənasının açılışı onları işlədən insanların müvafiq Oğuz boyuna mənsubluğunu müəyyən etməyə imkan verir.

Azərbaycan türklərinin yaşadıkları bəzi bölgələrdə istifadə edilən “Qayım”, “qədim-Qayım”, “ujrum” (“ucrum”) sözləri ilə yanaşı, “sən tat, mən tərəkəm” və b. bu kimi danışiq elementlərinin təhlili göstərir ki, onlar da özlərində mühüm informasiya gizlədirlər. Müəyyən edilmişdir ki, “ucrum” sözü və “qədim-Qayım”la bağlı ifadələr və andlar, onları işlədən insanlar qədim Oğuz boylarından Qayı (Kayı) boyuna, “sən tat, mən tərəkəm” ifadəsi isə onu işlədənləri Salur boyuna bağlayır [1, s. 2].

Araşdırmaların davamı göstərdi ki, Hayastan (Ermənistan) ərazisində yaşamış göyçəlilər tərəfindən “bu Dağa and olsun”, “bu Göyə and olsun”, “axar Suya and olsun” kimi andlar işlənir. İndi Azərbaycanın müxtəlif ərazilərinə yayılaraq yaşayan göyçəlilərin danışiq dillərində həmin andlar qismən də olsa işlədilir. Daşkəsənin bəzi yaşayış məskənlərində insanlar Qoşqar dağına işarə edərək “bu Dağa and olsun” deyə and içirlər. Bu cür anddan Gədəbəy ərazisində yaşayan bəzi insanlar da istifadə edirlər. “Bu Dağa and olsun” andını işlədən insanların Dağ Xanın oğlanlarının boyuna, “bu Göyə and olsun” andını işlədənlərin Göy Xanın oğlanlarının boyuna, “axar Suya and olsun” andını işlədənlərin, burada “su”yunu “dəniz” kimi qəbul etsək, Dəniz Xanın oğlanlarının boyuna aid olmalarını söyləmək mümkündür [3].

Türkiyə tədqiqatçısı Mehmet Kalkan apardığı bəzi araşdırmalarının nəticəsini 2019-cu ildə “Youtube.com” şəbəkəsində yaymışdır [4]. O, Oğuz boylarının müvafiq əşirətlərinin

adlarını sxematik şəkildə tərtib edərək bildirir ki, kənd adlarında, insanların soyadlarında, adlarında və ünvanlarında cədvəldəki isimləri daşıyan insanlar bu boya daxildir. Eyni zamanda müəllif, kimin hansı boya mənsubluğunu müəyyən etmək üçün ləqəblərdən də istifadə edilməsini mümkün hesab edir. Türkiyədə Oğuz boylarına aid olan əşirətlər müəllifin [4] tərtib etdiyi ardıcılıqda və Türkiyə türkcəsində cədvəl 1-də verilmişdir. Boylar üzrə yuxarıda verilən əşirətlərin adlarının ümumi olduğunu nəzərə alaraq, onda təklif olunan yanaşmalardan istifadə etməklə Oğuz boylarının Azərbaycan türkləri yaşayan məkanlarda məskunlaşmasını təyin etmək olar.

Əsas hissə

Yuxarıda verilən məlumatlardan istifadə edərək, illərdir araşdırma apardığımız konkret ərazidə yaşayan türklərin Oğuz boyundan hansına aid olmalarını müəyyənləşdirək. Tədqiqat obyekt olaraq 1988-ci ildə baş vermiş sonuncu deportasiyaya qədər Hayastanın Ləmbəli kəndində yaşamış türkləri götürək.

Toponimlərin ərazidə yaşayan insanlar tərəfindən formalaşdığı nəzərə alınarsa, araşdırmalarımızın öncə insanların daşdığı soyad, ad və ləqəbə görə aparılması daha düğün sayıla bilər.

Soyadlar, adlar və ləqəblərin Türkiyədə müəyyən edilən əşirətlərin adı yazılmış cədvəldəki adlarla eyniliyindən faydalanmaqla ləmbəlilərin hansı Oğuz boyuna mənsubluğunu təyin edək. Bəzi sözlərin, andların anlamı vasitəsilə Ləmbəli kəndinin əsasını qoyan Hacıöyünün insanların Qayı (Kayı) boyuna aid olmaları müəyyən edilmişdir [1, 2, 3]. Hacıöyünün insanlarından bəzisinin adı Qayı boyuna aid olan əşirətlərin adları verilən cədvəldəki ada uyğun gəlir. Məsələn, XIX–XX əsrdə yaşamış Hacıöyündən Hacıoğlu Hacıalının adı Türkiyədə məskunlaşmış “Hacıalı” əşirətinin adı ilə üst-üstə düşür.

Məlumdur ki, nəslin dəyərli insanların nəslin daşıyıcıları tərəfindən təkrar-təkrar qoyularaq, günümüzdə də davam etdirilməsi dədə-baba bir türk gələniyidir. Hacıöyünün insanları tərəfindən Hacıalının adının günümüze qədər qoyularaq yaşadılması da keçmişdən xəbər verən informasiya özəlliyinə sahibdir. Bu fakt da digər faktlar kimi Hacıöyünün insanların Qayı boyuna mənsubluğunu göstərməkdədir.

Ləmbəlidə sonuncu deportasiyaya qədər Hacıların, Qaracaların da daxil olduqları Mürşüdlülər tayfası yaşamışdır (indi əsasən Azərbaycanda yaşayırlar). Soyadlar, adlar və ləqəblərin Türkiyədə cədvələ salınmış əşirətlərin adları ilə qarşılaşdırılmasından Ləmbəlidə yaşamış Hacıların, Qaracaların (bütövlükdə Mürşüdlü tayfa mənsublarının) Gün Xanın Bayat boyundan olmaları ortaya çıxır. Ləmbəlidə yaşamış Hacılar, Qaracalar (bütövlükdə Mürşüdlülər) tayfasının insanları da vaxtilə Ləmbəlidə yaşamış insanlar kimi oxşar andlara və deyimlərə sahib olmaları faktı mövcuddur [1, 2, 3]. Bayat türkləri tariximizə Dədə Qorqud və dünyaca ünlü şairimiz Məhəmməd Füzuli kimi dühalar vermişdir [5].

İstifadə edilən metodla Ləmbəlidə yaşamış (indi Azərbaycanda yaşayırlar) Balıyevlər (Balıyü) tayfasının “Bali” (“Ballı”) və Xəlilovların (Qaraisələrin) “Haliller” əşirətinə uyğunluğu onların insanların, uyğun olaraq, Ulduz Xanın Bəydili və Avşar, Omarovların “Ömərli” və Yaqublu (Yayfillıq) tayfasının “Yakuplu” əşirətinə uyğunluğu isə onların insanların Göy Xanın Çepni boyundan olmalarını göstərir.

Ləmbəlidə Ayrım Səmədlər adlanan Bayramov soyadlı tayfa da yaşamışdır. Onların əsillərinin Ləmbəliyə Qazax mahalından gəldikləri bilinir. Eyni zamanda sonuncu deportasiyaya qədər Hayastanın Aşağı Ayrım (Ayrum), Yuxarı Ayrım (Ayrum) kəndlərində də Ayrım tayfaları yaşamışdır. Təhlillər ayrımlıların Dağ Xanın Eymür boyuna aid olmalarını göstərir [4, s. 6].

Türkiyədə Oğuz boylarına aid olan əşirətlər

Oğuz türkləri	Boylar/əşirətlər
Bozoklar	Alkaevli/ Halkahavlu, Halkaevli;
Gün Han	Bayat/ Akbaş, Ağcalı, Akçakozi, Akkoyunlu, Bahşi, Barak, Bayan, Beyzeki, Ceriganlı, Çorumkürdü, Çakalbayadı, Dölarıslan, Evcı, Erayhan, Eldelek, Hisarbeyli, Harun, Hacılar, Hışır, İzzettinli, İlbeyli, İsmaili, Karlıklılar, Kazak, Karaca, Kadılı, Karabıyık, Karsan, Kotan, Kacar, Karagöz, Karmış, Kozan, Kocaoğlu, Kıran, Kuzugüdenli, Mestanbey, Pehlivanlı, Okçu, Onar, Salarlı, Salmanlı, Sarıcalar, Solak, Sevindik, Bahadırılı, Şarkıyan, Şambayadı, Tarkan, Türkanlı, Türgiş, Türkeşan, Yağmur, Yerköylü, Zülkadiriyyə; Kayı/ Arıku, Aktaş, Akkul, Akkeçili, Çakmak, Çavuş, Erkekli, Kavas, Karakeçili, Karataşlı, Kazancılar, Kemaloğlu, Kurdluoğlu, İncesu, İkizoğlu, Hacıalı, Harameyn, Miragülü, Mahan, Mert, Mirgünlü, Saçıkara, Poyraz, Resullü; Karaevli/ Karalar, Kara, Karaağac.
Ay Han	Döğər/ Bayramoğlu, Kavili, Topuz, Bezgar, Tanrıverdi, Toker, Bezirgan, Tarkan, Türkeş, Dokuz, Terkan, Tirkeş, Gündoğmuş, Tokur, Rişvan; Dodurqa/ Şakar, Şarlak, Şakırqa, Karabekir, Karatay; Yazır/ Yazıcı, Yazar, Alanlı, Azlar, Alamaslı, Karacalı; Yaparlı/ Yenişapar, Yenişapan, Çukurlu.
Yıldız Han	Avşar/ Alplı, Bedil, Culhalı, Garipşah, İmanlı, Kırklı – Kırklar, Kırgan, Tacirli, Arbişli, Caferli, Cüllahlar, Gündüzlü, İmamoğlu, Kocanallı, Manişar, Tok, Arabhasanlar, Cemele, Çöplü, Hacımusalı. Karacalıdeliler, Köpekli, Musahacılı, Torunlar, Bardakçı, Cevheri, Dalkılıç, Haliller, Karahıdır, Köşker, Reyhanlı, Yağlu, Bulgurlu, Cingöz, Halaclaroğlu, Harili, Kazıklı, Kodallı, Solak, Yağbastı; Beğdili/ Ağaçtan, Badılı – Bedili, Cumalı, Denizli, Eşen, Hasandede, Kasımoğlu, Kulfalı, Şerefeddünlü, Ağsakfakih, Balabanlı, Çağırğanlı, Develi, Güneşli, Işıklar, Kayırhan, Masadlı, Şeyhler, Akkaş. Ballı, Çakıroğlu, Digin, Harbendeli, İnallı, Kılıçlı, Mihmatlı, Tabanlı, Alisharlı, Bostancı, Çemelü, Elvanlı, Harzem, Kahyalı, Korkmaz, Pirhüseyn, Boynuinceli, Babai, Ceceli, Dedemoğlu, Eşekli, Hasanbali, Karakocalı, Kubad. Şadili; Kargın/ Garipçe; Kızık/ Keleşoğlu, Hamallı, Pekmezci, Karasakal, Savcılı, Höcük, Bozatlı.
Üçoklar	Bayındır/ Akkoyunlu, Kızılkoyunlu, Yabanlı, Herikli, Karakoyunlu, Baran,
Gök Han	Mamalı, Çapan, Kavak, Tüllü (Tülek), Erkulu, Karasakal, Ulaş; Çavuldur/ Çavdar, Çavgın, Çavdır, Çandır; Çerpni/ Abdal, Abdi, Alemlı, Balımsultan, Bektaşoğlu, Beyazıt, Camiler, Ustaculu, Çayan, Kandemir, Derviş, Dikmen, Elmalı, Eyneli, Hetap, Yakuplu, Haydar, Hırka, Himmet, İbrahim, İnegazili, İslamlı, Kalenderoğlu, Yaman, Kamberli, Karababa, Kır, Kırık, Koçi – Koçakbey, Kuştemurlu, Nöbetibaba, Yanacıq, Ömerli, Sarıkamış, Sarıkız, Saruşeyh, Şahbaz, Teber, Tokuş; Peçenek/ Çor, Milli, Melikanlı, Çoban, Küre.

<i>Cədvəl 1-in davamı</i>	
Dağ Han	Alayuntlu/ Alacaatlar, Alaca, Şeyhşami, Kozlu, Karamuk, Kuz, Danış, Kaymaz, Ocaklı; Eymür/ Yamuklar, Tosunoğlu, Kayalar, Gündəşli, Dedesli, Kertme, Bayraktar; Salur/ Terekeme, Alseki, Ayak, Daş, Güllüce, Karaballı, Karaman, Keller, Kınalı, Arat, Çağun, Dinek, Kantekeli, Karabenli, Kelleci, Keskin, Konur, Koyuncu, Otamış, Tohtamış, Ödemiş, Şahkulu, Tatlı, Teke, Tuğlu; Yüreğir/ Kütükler, Kamışlı, Kavurgalı, Gözükızıllı, Kabaklı.
Deniz Han	Bügdüz/ Beğdüz, Botan, Bükdüz, Geltür, Kürdik, Sevid, Birik, Buğdüz, Delik, Karabaşlı, Pirekhal, Zilan, Boğdüz, Bundüz, Dilik, Redikha, Ritik; İğdir/ İğdir (İğde), Karçığay, Köseli, Hadımlı, Tartar, Sindel, Terzili, Bozdoğan, Karaköse, Bıçakçılar, Sipahi; Kınık/ Kızıl, Medli, Bağdatlı, Turgutlu, Atabeyler, Atalar, Bay, Karaoğlu; Yıva/ Avcı, İvaz, Perçem.

XX əsrin başlanğıcında Pəmbək – Amasiya bölgələrində hayların törətdikləri kütləvi türk qırğınından qaçaraq Qursalidan Ləmbəliyə köçənlərdən bir qismi Tanrıverdiyev soyadını daşımışlar.

Yuxarıda istifadə edilən metodla söyləmək olar ki, soyadında “Tanrıverdi” ismini daşıyanlar Ay Xanın Döyər (Döğər) boyuna mənsubdurlar. Onlar zəhmətkeş və etibarlı olmaları ilə fərqlənirlər. Bilindiyi kimi Qayı boyundan olan, osmanlıların atası sayılan Süleyman şahın Suriyada Cabər qaləsindəki qəbrini kimsədən göstəriş almadan döyərlər (döğərlər) qorumuşlar [1].

Bəzi regionlarda bir çox insanların rəsmi adından başqa ikinci adı da olur. Çox vaxt o insanlar ikinci adla tanınır. Ləmbəli kəndində Əbdürrəhmanlı tayfasından Alı Məhəmməd oğlunu hamı Qınıx ləqəbi ilə tanıyırdı. “Qınıx” adının mənasını kimsə bilmirdi. Ləqəblərdən istifadə etməklə Alı (Qınıx) Məhəmməd oğlunun aid olduğu Əbdürrəhmanlı tayfasının insanların Oğuz boylarından Səlcuqlu Türk Dövlətinin qurucusu olmuş Alparslanın da daxil olduğu Dəniz Xanın oğlunun adı ilə bilinən Kınık (Azərbaycan türkcəsində Qınıx və ya Qınıq) boyuna mənsubluğu ortaya çıxır.

Bundan başqa Ləmbəlidə İnsanlar tayfasının Söyün (Hüseyn) Məmməd oğlu adında bir övladı yaşamışdır. Onun ləqəbi Qıran Söyün idi. “Qıran” sözünün mənası Ləmbəlidə belə heç kimə aydın deyildi. Araşdırmalar nəticəsində Söyün kişinin daşdığı “Qıran” ləqəbinin M.Kalkanın təklif etdiyi metoda uyğun olaraq, onun tərtib etdiyi sözügedən cədvəlidə [4] yer alan Gün Xanın Bayat boyuna aid olan “Kıran” (“Qıran”) əşirətinə işarə etdiyini söyləmək olar. Yəni Söyün (Hüseyn) Məmməd oğlunun ləqəbi “Qıran” təsadüfi olmayıb, eynilə “Kıran” əşirətinin adına uyğun verilmişdir. Deməli, Ləmbəlidə yaşamış Söyün (Hüseyn) Məmməd oğlunun “Qıran” ləqəbi onların keçmiş-keçənlərinin kodlaşdırılmış parolu rolunu oynayırmış.

Ləmbəlidə Qozanlar (Kozanlar) ləqəbli İsayevlər nəslində yaşamışdır. Onların XX əsrdə Qazax mahalının Daş Salahlı kəndindən gələrək Ləmbəlidə məskunlaşdıqları bilinir. Bu ləqəbin necə, nə vaxt verildiyi və nə anlam daşdığı bilinmirdi. Aparılan təhlillərə görə, “Qozan”lar eynilə “Kozan”lar əşirətini göstərir [4] və əminliklə demək olar ki, “Qozan”lar nəslində Gün Xanın Bayat boyundandır.

Toponimlərə görə müvafiq region insanların hansı Oğuz boyuna aid olmalarına baxaq. Vaxtilə Ləmbəliyə yaxın ərazilərdə Qıllıçarıq, Abdal, Cəlil, Qara Nəbi, Çıraqlı [7, s. 10], Kalafalıq, Günəşli [8, s. 52], Baraklı, Mürşüdlü, Daşdəmirli [9, s. 23] və başqa yaşayış məntəqələri olmuşdur. “Abdal”lıların oradan köçərək Gürcüstanın Bolnisi rayonunun Abdallı

kəndində məskunlaşdığı məlumdur [7, s. 10]. Bəzi kənd adlarının da daxil edilə biləcəyi və Türkiyədə tətbiq edilən metoddan istifadə edərək keçmiş “Abdal” kəndində yaşamış ilk insanların Göy Xanın Çepni boyundan olmalarını söyləmək mümkündür. Azərbaycan türklərinin məskunlaşdığı digər “Abdal” kəndlərinin (Ağdam, Avdal (Tovuz) və s.), həmçinin Pəmbək mahalının Yaqublu kəndinin yerli – eyni adlı tayfa insanların da Çepni boyundan olmalarını demək olar.

Həmçinin “Abdal” yaşayış yerinə yaxın ərazidə yerləşən “Günəşli” yaşayış məntəqəsində yaşamış, sonra da məsafəcə yaxın olan Ləmbəliyə və başqa yerə köçmüş insanların Ulduz (Yıldız) Xanın Bəydili (Beğdili) boyuna aid olmaları ortaya çıxır. Eyni ilə Azərbaycan türkləri yaşayan digər “Günəşli” kəndlərinin (Şəmkir, Gədəbəy və s.) ilk sakinləri də Bəydili boyuna aiddirlər.

Əlbəttə, “ilk” və ya “yerli” dedikdə ixtiyari bir məkanda ilk məskunlaşan və orada yaşayış məntəqəsinin adını formalaşdıran tayfa mənsubları başa düşülür. Zaman keçdikcə, nəslin törəmələri çoxaldıqca belə tayfa mənsubları başqa-başqa soyadlar da daşıyırlar. Soykökü araşdırmalarında o da nəzərə alınmalıdır ki, sözügedən statuslu tayfa insanların qolları müxtəlif bölgələrə də köçə bilirlər. Bu halda onların ilklilik statusları, ancaq dədə-baba yurdları üçün keçərlidir.

Ləmbəlidən 5-6 kilometr məsafədə yerləşən və II məntəqə – Debedavan adlanan yaşayış yerinin qədim adı Baraxlı olub. Bu ad Barak türk tayfalarına aid edilir. Buradakı qədim insanların qonşu Ləmbəli, Qasımlı, Ulaclı, Baydar və s. kəndlərə köçdüklərini söyləmək mümkündür. Burada yerləşən qədim qəbiristanlığın tarixi uzaqlara aparır. Həmin qəbiristanlıqda hicri təqvim ilə 810-835-ci illərdə basdırılmış ölümlərin başdaşları olub [8, s. 45]. “Barax” sözünün eynilə “Barak” sözünün əvəzinə işlədildiyini nəzərə alaraq və sözügedən metodla qədim “barax”lıların (“barak”lıların) Gün Xanın Bayat boyuna mənsubluğunu demək olar. Ləmbəliyə yaxın Gürcüstan ərazisində yerləşən “Ulaclı” (“Ulaşlı”) kəndinin yerli insanların Göy Xanın Bayındır boyunun “Ulaş”, Baydar kəndinin ilk sakinlərinin isə Dəniz Xanın Kınık boyunun “Bay” əşirətinə uyğun boydan olmaları alınır.

Ləmbəlinin əsasını qoyan tayfa insanların yüzilliklər boyu təkcə yaşadığı kəndə, sonralar yaxın-uzaq mahallardan gəlib yerləşən və oradan köçüb başqa yerlərə gedənlər olub. Bunları nəzərə alaraq bəzi qonşu regionların hansı Oğuz boyuna mənsubluğunu araşdırmaq. Maraqlı faktır ki, Ləmbəli kəndinə zaman-zaman qonşu Qazax regionundan kifayət qədər insan köç edib yaşamışdır. “Qazax” adı ilə “Kazak” adını eyniləşdirsək, onda Azərbaycanın “Qazax” şəhərində yaşayan əhalinin bir qisminin Bayat boyuna mənsubluğu alınır. Qazax regionunda “Tərəkəmə”lərin də yaşadıkları barədə məlumatlar var [2, 5]. Əminliklə söyləmək olar ki, əslən Qazax regionundan olub, vaxtilə Ləmbəlidə yaşamış insanların bəziləri Gün Xanın Bayat, bəziləri də Dağ Xanın Salur boyuna mənsubdurlar. Eyni zamanda Ləmbəlidə yaşayan və ləqəbində “Qazax” sözü işlədilən “Qazağallar”ın Gün Xanın Bayat boyundan olmalarını demək mümkündür.

Qazax rayonunun məşhur Birinci Şıxlı və İkinci Şıxlı kəndləri vardır. Kəndlərin adlarındakı “Şıx” sözünün eynilə “İşiq” (Türkiyə türkcəsində “Işık”) sözü olduğu və dilə oturtma variantı kimi ortaya çıxdığı yəqin ki, kimsədə sual doğurmaz. İki eyni adlı kəndi birindən fərqləndirmək üçün “Birinci” və “İkinci” əlavələrindən istifadə edildiği də görünür.

Bu kəndlərin ilk insanların eyni tayfadan olduğunu qəbul etsək, onda onlara “Şıxlar” və ya “İşıqlar” deyilməli idi. Onların insanları da “şıx+lı+lar” (“ışiq+lı+lar”) olmalı idilər. İndi bu insanların ayrılma variantına baxaq. Sadəlik üçün “Şıxlar” tayfasının bərabər bölünməsinə, ümumi halda, analitik olaraq

$$\text{Şıxlar} = \text{Şıx} + \text{Şıx} + \dots + \text{Şıx}, \quad (1)$$

şəklində yazmaq olar.

(1) ifadəsindəki bərabərliyin sağ tərəfindəki hər bir “Şıx” toplananı (insanı) bərabər olaraq (1) qədər artarsa, eyni artım sol tərəfdə də baş verər və onda (1) ifadəsini aşağıdakı kimi yazmaqla bilərik:

$$\text{Şıxlar} + n(1) = (\text{Şıx} + 1) + (\text{Şıx} + 1) + \dots + (\text{Şıx} + 1) = n(\text{Şıx} + 1). \quad (2)$$

(2) ifadəsinin sağ tərəfi göstərir ki, n qədər “Şıx+1” insanları, $n(1)$ qədər artmış olan “Şıxlar” insanların sayına bərabərdir, yəni

$$\text{Yeni Şıxlar} = n(\text{Şıx} + 1). \quad (3)$$

“Şıxlar” tayfasının bu artımı kəmiyyət və keyfiyyətə dəyişərək “Yeni Şıxlar” nəslinin insanlarını

yaradırlar. Aydın ki, “Şıxlar” və “Yeni Şıxlar” nəslə eyni tayfanı (əşirəti) təmsil edirlər.

(2) və ya (3) ifadələrində sol tərəfi açsaq sol və sağ tərəflərin eyniliyi alınır:

$$n(\text{Şıx} + 1) = n(\text{Şıx} + 1). \quad (4)$$

(4) ifadəsi onu göstərir ki, ilk “Yeni Şıxlar” tayfasının insanları elə “Şıxlar” tayfasının ilk insanlarından törəmiş n sayda ilk “Şıx+1” tayfasının insanları deməkdir. Xüsusi halda $n=2$ olarsa, haqlı olaraq ayrı-ayrı məkanlardakı “Şıx” insanları özlərini bir-birindən “Birinci Şıx+1”, “İkinci Şıx+1” kimi fərqləndiriblər. Bu halda Birinci Şıxlı (Birinci İşıqlı) və İkinci Şıxlı (İkinci İşıqlı) kimi alınır ki, qədim sakinlər onu da zamanında bu cür ediblər. Yuxarıdakı şərhə “Şıx” sözünün yerinə “İşıq” yazsaq onda Şıxlı kəndlərində məskunlaşmış ilk “Şıxlar” tayfasının “İşıqlar” (“İşıklar”) əşirətilə eyni olduğunu demək olar. Buradan da Qazax rayonunun Birinci Şıxlı və İkinci Şıxlı kəndlərinin ilk sakinlərinin Ulduz (Yıldız) xanın Bəydili (Beğdili) boyuna aid olmaları alınır.

Bəziləri “Şıxlı” kəndinin adının formalaşmasını “Şeyx” sözünün dilə yatımlı dəyişməsi ilə izah edirlər. Bu fikir yanlışdır. “Şeyx” və “İşıq” sözləri mahiyyətə bir-birilə uzlaşmayan sözlərdir və eyni bir sözə dəyişmə imkanları da yoxdur. Amma ayrılıqda “İşıqlar” (“İşıklar”) və “Şeyxlər” (“Şeyhler”) əşirətləri [4, 10] vardır ki, onların hər ikisi Ulduz Xanın Bəydili boyuna mənsubdurlar. Birinci Şıxlı və İkinci Şıxlı kəndlərində yaşayan hər iki tayfanın övladları eyni Bəydili boyuna mənsubdurlar.

Azərbaycanda adında “Şıxlı” sözü olan 8, Gürcüstanda isə 1 kənd, eyni zamanda Azərbaycanda “Şıxlar” sözü olan 13, Hayastanda isə 2 kənd (indi dəyişdirilib) mövcuddur. Söz yox ki, bu bölgələrdə yaşayan “Şıxlı” və “Şıxlar” kəndinin ilk sakinləri və soyadında, adında və ləqəbində “Şıx”, “Şeyx” adlarını daşıyan insanların nəslə Bəydili boyuna aiddirlər.

Eyni analitik metodla Gürcüstanın Qaraçöp mahalında yerləşən Tüllər kəndinin yerli insanları Göy Xanın Bayındır boyunun “Tüllü” (“Tülek”) [4, s. 10] əşirətinə aid olduğu alınır. Əgər vaxtilə Ləmbəliyə köçmüş İmamverdilər tayfasının insanları Tüllər kəndinin əsasını və adını qoyanlardandırlarsa onda onlar da birmənalı Bayındır boyuna aiddirlər. Sözügedən tayfanın misalında yuxarıdakı (1–4) ifadələrində “1” əvəzinə “lü” yazmaq və sonda $n=1$ götürmək yetərlidir.

Qazağın “İncəsü” çayının adı ilə cədvəl 1-də yer alan Kayı boyuna aid “İncəsü” əşirətinin adlarının eyniliyi sözügedən çayın ətrafındakı Kəmərli, Qaymaqlı və Aslanbəyli kəndlərinin ilk insanların Kayı (Kayı) boyuna mənsubluğunu ortaya qoyur. Onların andları da, ləhcələri də ləmbəlilərinə yaxındır. Lakin zaman-zaman insanların bu və ya digər məkanlara köçüb yaşadıkları nəzərə alındıqda, onda həmin kəndlərə aid tayfaların hamısının “İncəsü”

toponimini formalaşdıran və yuxarıdakı kəndlərin əsasını qoyan ilk insanlar qrupuna daxil olduğunu demək olmur. Ləmbəlidə kəndin formalaşmasını da nəzərə alanda, XIX əsrdə Aslanbəyli kəndindən Ləmbəliyə köçmüş Qasimovlar tayfası ilə “Kasımoğlu” əşirətinin uyğunluğu onların Ulduz Xanın Bəydili boyuna mənsubluğunu göstərir.

Ləmbəlidə Oğuz boylarına aid olan bəzi tayfalar cədvəl 2-də verilmişdir.

İncəsu çayının başladığı indiki Hayastana aid, əvvəl Barana adlanan (sovetlər dönəmində Noyemberyan, müstəqillik zamanı isə həmin ərazi Tavuş vilayətinə daxildir) rayonun Qazax rayonu ərazisinə bitişik regionu qədim Göy Xanın Bayındır boyuna aid insanların yaşadığı məkan kimi dəyərləndirilə bilər. Həmin regionda indi başqa adlarla mövcud olan, 1970-ci illərdə Dostlu (Qurumsulu), Godkənd (Xoşkotan), Cücəkənd və b. bu kimi adlar daşıyan kəndlər olmuşdur. Hal-hazırda orada yaşayan insanların əksəriyyətinin ad və soyadları türk mənşəlidir (soyadlarında “yan” əlavə edilib). Mənşələri bilinməsə də həmin insanlar türklərə qarşı həmişə xoş münasibət bəsləyiblər.

Qazaxda Çəndirli nəsli yaşayır. Həmin soyadı daşıyan Səmayə xanım Çəndirli 1970-ci illərdə Azərbaycan SSR-in Yüngül Sənaye nazirinin müavini vəzifəsində çalışıb. Qazaxdakı “Çəndirli” nəsli ilə Göy Xanın Çavuldur boyuna aid “Çandır” əşirətinin insanların eyni boydan olduqları görünür.

Cədvəl 2

Ləmbəlidə Oğuz boylarına aid olan bəzi tayfalar

Oğuz türkləri	Boylar/ tayfalar (əşirətlər)
Bozoklar	Bayat/ İnsanlar, Hacılar, Qaracalar (bütövlükdə Mürşüdlülər), Qozanlar (Kozanlar, İsayevlər), Qazağallar, qədim “Barax”lılar (“Barak”lılar)
Gün Han	
Kayı/ Hacıöyü (Hacıoğlu Hacıalı)	
Ay Han	Döğər/ Tanrıverdiyəvlər
Yıldız Han	Avşar/ Xəlilovlar (Qaraisələr) Beğdili/ qədim “Günəşli”lər, Balıyevlər (Balıöyü), Qasimovlar
Üçoklar	Çerpni/ qədim Abdallılar, Omarovlar, Yaqublular (Yayfillıqlar)
Gök Han	
Dağ Han	Eymür/ Ayrım Səmədlər (Bayramovlar), Aşağı Ayrım və Yuxarı Ayrım kəndlərinin ilk insanları Salur/ Qazax regionundan köçmüş tərəkəmələr, Gürcüstandan köçmüş tərəkəmələr
Deniz Han	Kınık/ Əbdürrəhmanlılar

Bu metoddan istifadə etməklə Gürcüstanın Marneuli rayonuna bağlı Təkəli və Ağstafa rayonunun Tatlı kəndinin ilk yerli sakinləri Dağ Xanın Salur boyuna aiddirlər. Azərbaycan türklərinin yaşadıkları Ağdaş və Tərtər şəhərlərinin ilk insanların, uyğun olaraq, Gün Xanın Qayı (Kayı) boyuna və Dəniz Xanın İğdir boyuna bağlı olduqları alınır.

Analoji yanaşma ilə, məsələn, Azərbaycanın Ucar və Ağcabədi rayonları ərazisində yerləşən Boyat kəndlərinin ilk insanların Gün Xanın Bayat, Şəmkir rayonunun Düyərli və Keçili kəndlərinin yerli insanların, uyğun olaraq, Ay Xanın Döyər (Döğər) və Gün Xanın Qayı (Kayı) boyuna aidiyyətini əminliklə söyləmək olar. Yerli Ayrım tayfaları Azərbaycanın Gədəbəy, Daşkəsən, Göy-Göl regionunda yaşamaqdadırlar. Təhlillər bu ayrımlıların da Dağ Xanın Eymür boyuna aid olmalarını göstərir.

Azərbaycanda və ona yaxın regionlarda yaşayan və ya yaşamış Oğuz boylarına aid olan bəzi tayfaların yaşayış yerləri cədvəl 3-də verilmişdir.

Apardığımız araşdırmalardan bu qənaətə gəlmək olur ki, “Azərbaycan” adı “Azlar” və “Bay” əşirətlərinin adları əsasında “ər” və “can” sözlərinin köməyi ilə birləşdirilərək yaradılmışdır. Onda “Azərbaycan” sözü “az və baylardan oluşan ərlər bir candır” anlamını verir. “Azlar” Ay Xanın Yazır boyuna, “Bay” isə Dəniz Xanın Kınık boyuna aid əşirətlərdir. “Atabəylər”in də Kınık boyuna aid olması bu fikrimizi gücləndirir. Onda Azərbaycan bayrağındakı ay Oğuz Xanın oğlu Ay Xanı və səkkizguşəli ulduz isə “Səlcuqlu ulduzu” olub, Səlcuqlu Türk Dövlətinin qurucusu olmuş Alparslanın aid olduğu Dəniz Xanın Kınık boyunu simvolizə etdiyi qənaətinə gəlinir.

Yuxarıda istifadə olunan metoddan, yəni toponimlərdən (coğrafi adlardan) – yaşayış məntəqəsi və çay adından, bəzi insanların soyadı, adı və ləqəbindən istifadə etməklə onlarda gizlənən tarixi soykökü bağlantılarını tapmağın mümkünlüyü üzə çıxarıldı. O da müəyyən edildi ki, bəzi insanların ləqəbləri birbaşa Oğuz boylarının adlarını daşıyırlar (Kınık və Eymür). Bu metodla yanaşı, sınaqdan çıxmış xüsusi sözlər, andlar metodlarından [1–3] faydalanmaqla Azərbaycan türklərinin yaşadıkları bütün ərazidə, orada yaşayan insanların hansı Oğuz boyuna mənsubluğunu müəyyən etmək olur.

Türklərin yaşadıkları bir çox bölgələrdə uzaq tariximizə aparən “qağa”, “ədə”, “baba”, “şən” və b. bu kimi sözlər işlədilməkdədir. Maraqlıdır ki, Ləmbəli kəndinin sakinləri də daxil, XX əsrin sonlarına qədər Borçalı, Qazax, Göyçə və onlarla əlaqəli region insanları atalarına birmənalı olaraq “qağa” deyərək müraciət edirdilər. “Qağa” sözü ilə yanaşı bu məkanlarda eyni məqsədlə “ədə” və “baba” sözləri də işlədilirdi.

Cədvəl 3

Azərbaycanda və ona yaxın regionlarda yaşayan və ya yaşamış Oğuz boylarına aid olan bəzi tayfaların yaşayış yerləri

Oğuz türkləri	Boylar/ tayfalar (əşirətlər)
Bozoklar Gün Han	Bayat/ ilk Boyatlılar (Ucar), ilk Boyatlılar (Ağcabədi), ilk “Qazax”lılar (“Kazak”lılar) Kayı/ ilk Kəmərli, Qaymaqlı və Aslanbəylilər (Qazağın İncəsu ətrafı kəndləri), ilk Ağdaşlılar (Ağdaş şəhəri), ilk Keçililər (Şəmkir)
Ay Han	Döğər/ ilk Düyərlilər (Şəmkir)
Yıldız Han	Beğdili/ Birinci Şıxlı və İkinci Şıxlı (Qazax), “Şıxlı” (Ağdaş, Füzuli, Xaçmaz, Qubadlı, Göyçay), Gürcüstanda (Tetrtsikaro) və “Şıxlar” (Göyçay, Cəbrayıl, Qax, Qaradağ, Masallı, Sabirabad, Yardımlı, Cəlilabad, Xaçmaz, Ağdam, Qobustan, Ağdaş, Yardımlı, Hayastanda (Qarakilsə, Vedibasar), “Günəşli” kəndlərinin (Şəmkir, Gədəbəy və s.) ilk sakinləri
Üçoklar Gök Han	Bayındır/ ilk “Ulaçlı”lar (“Ulaşlı”lar), ilk Baranalılar (Hayastanda Dostlu, Xoşkotan, Cücəkənd və s.), ilk “Tüllər”lilər (Gürcüstan, Qaraçöp mahalı) Çerpni/ ilk Abdallılar (Gürcüstan, Bolnisi), Abdal (Ağdam), Avdal (Tovuz) Çavuldur/ Çəndirli tayfası (Qazax)
Dağ Han	Eymür/ Gədəbəy, Daşkəsən, Göy-Göl regionunun Ayrım insanları Salur/ Qazax və Gürcüstan regionundan olan tərəkəmələr, ilk Təkəllilər (Gürcüstan, Marneuli) və ilk Tatlılar (Ağstafa)
Deniz Han	Kınık/ ilk Baydarlılar (Gürcüstan, Marneuli) İğdir/ ilk Tərtərlilər

“Qağa” sözü təmiz türk sözüdür, Türkiyə türkcəsində işlədilən “kağa” sözündən Azərbaycan türkcəsində dilə yatan hala gətirilib. “Kağa” əski türkcədə “böyük”, “ulu” deməkdir.

“Kağa”nın birinci anlamı “baba”, yəni “ata”dır, ikinci anlamı isə “ağabəy”, yəni “böyük qardaş”dır. Bu söz geniş olaraq Türkiyədə Amasya, Kars bölgələrində işlədilməkdədir [11].

Eyni zamanda tarixdə Çin və Monqol hökmdarlarına verilən “kağan” adı türkcə olub, iki – “kağa” (“qağa”) və “han” (“xan”) sözlərinin birləşdirilməsindən alınmışdır. “Kağan” sözünün anlamı isə “böyük xan”, “ulu xan” olub “xanlar xanı” deməkdir [12].

Günümüzdə müasir Azərbaycanca “ata”ya “qağa” demək ataya “papa”, anaya “mama” deyənlər tərəfindən ayıb (!) sayılır. “Qağa” sözü “ulu” demək olsa da, təəssüf ki, möhtəşəm mənə yüklü sözümüz bəzi sözükeçən “müasir” insanların təsiri ilə köhnəlik əlaməti sayılıraq unudulmaq üzrədir.

Türkiyə türkcəsində “kağa” sözünün başqa bir anlamı da “evlərin yazın oturlan serin yeri, oturma odası”dırsa [12], Azərbaycan türkcəsində “kağa”, məsələn, ayının yuvası, yəni “ayı kağası” anlamında da işlədilir. Maraqlıdır ki, eyni “kağa” sözlərinə uyğun verilən müxtəlif anlamlar Azərbaycan türkcəsində “ata” mənasında işlədildikdə kar səsli “k” hərfi cingiltili qarşılığı olan “q”-yə keçir, “qağa” kimi tələffüz edilir və yazılır. “Ayı kağası” anlamında işlədiləndə isə “kağa” yazılışındakı kar səsli “k” hərfi, cingiltili qarşılığı “g” olan kar səsli “k”-yə, məsələn, “kor”, “kar”, “kitab” sözlərindəki “k” hərfinə uyğun tələffüz olunan sözün birinci hərfinə keçir, və nəticədə fərqli “qağa” və “kağa” (məsələn, “ayı kağası”) anlamlarında işlədilən sözlər alınır. Lakin Türkiyə türkcəsində həm “ata”, həm də “evlərin yazın oturlan serin yeri, oturma odası” anlamlarında işlədilən zaman, eyni yazılışlı “kağa” sözlərinin tələffüzündə müvafiq səsli – hərfi keçidlər edilsə də (birinci anlamda kar səsli “k” saxlanıldığı halda, o biri mənada başqa kar səsli “k”-yə keçilir, məsələn, “kör” sözündəki “k” hərfinə uyğun), amma sözlərin yazılışda bu keçid bilinmir. Əlbəttə, bu kimi hallar türk dilinin incəliyini yaxşı bilməyən tədqiqatçılar və oxucuların səhv mühakimələr yürütmələrinə səbəb olur.

Bəzi bölgələrimizdə az da olsa “ədə” sözü işlədilməkdədir. Türkiyə türkcəsində “ədə” sözünün mənası: “ağabəy”, “ağa”, “böyüyüm” anlamındadır. Azərbaycan türkcəsində isə “ata” sözünün qarşılığı kimi işlədilir. Eyni zamanda bu söz, əsasən kənd yerlərində, qadınlar tərəfindən kiçik yaşlı oğlan uşaqlarını, gənc yaşda kişiləri arxadan, məsələn: “Ədə, ədə bir qulaq as”, – kimi çağırarkən işlədilir. Kiçik yaşlı oğlan uşaqları ilə danışarkən və ya onlara səslənərkən qadınlar, qızlar “ədə” sözündən çox faydalanırlar. “Ədə” sözü “dədə” sözündən törənmiş görünsə də əslində “ata” sözündən törəmədir. “Ədə” sözü ilə “gədə” sözünü də bir-birindən ayırmaq lazımdır. Hərçənd ki, “gədə” sözü bəzi bölgələrdə “oğlan” anlamında işlədilə bilər.

Bilindiyi kimi Qaqauzlar xristian olsalar da Oğuz türklərindəndirlər. Qaqauz xalqının tarixi ilə məşğul olan tədqiqatçılar “Qaqauz” sözünün hərfi mənada anlamını “düz dimdik” kimi verirlər. Buna türk dilindəki “qaqa” sözünü “dimdik” kimi tərcümə etməklə nail olurlar. Belə yanaşma doğru sayıla bilməz, tamamilə əsassızdır.

“Qaqauz”ların Oğuz türklərindən olduğu şübhə doğurmadığını qəbul edərək, onun anlamını da türkcəmizdə olan “qağa” və “oğuz” sözlərindən istifadə edərək tapmaq lazımdır. Yuxarıda şərh olunan “kağan” sözünün yaranma prinsipinə uyğun olaraq, “qağa” və “oğuz” sözlərinin birləşməsindən “qağaoğuz” sözünün alındığını, onun da “ulu oğuz” anlamına gəldiyini deyə bilərik. Dilə yatımlı olsun deyə qaqauzların özləri və onlarla təmasda olan qonşu Avropa xalqları tərəfindən “Qağaoğuz” sözü hərfi deformasiyaya uğrayaraq, əvvəlcə “qağauz” sonra da “qaqauz” şəklinə salınmışdır. Aparılan təhlildən aydın olur ki, “qaqauz” sözü “ulu oğuz” anlamını verir.

“Şen” sözü Ləmbəlidə və ona yaxın bölgələrdə “abad” sözü anlamında işlədilir. Məsələn, “Eviniz-eşiyiniz şen olsun”, “Bu kənd nə gözəl şennənib” və s. kimi deyimlərdən aydın olur ki, burada “şen” sözü “abad” mənasındadır. Şennik adında məşhur bir el aşığımızın

da olduğu bilinir. Azərbaycanda “dil düzəldənlər” “şen” sözünü səhvən “şən” sözü ilə əvəzləyərək, əslində, “qaş düzəldikləri yerdə gözünü də, dilini də çıxarıblar” deyimini formalaşdırmışlar. “Şen” sözünün “abad” olduğunu, “şən” sözünün anlamının isə “sevinc”, “şad” və s. bu kimi mənalarda işlədildiyini unutmamaq lazımdır.

“Kağa” sözündəki hərfi dəyişmələrdən törəyən xətalər “şen” sözündə də özünü göstərməkdədir. Türk mənbələrinə yazılır ki, “*Ermenice şén ʒĕŭ veya Orta Farsça (Pehlevice veya Partça)* yazılı örneği bulunmayan *şēn "meskûn ve mamur yer, abad" sözcüğünden alıntıdır [13]. Və "neşeli, güleriyüzlü" kimi “şən” anlamında verilən [Dede Korkut Kitabı (1400 yılından önce) : *Geldügümce seni şen görüridüm, güleridüñ, oynarıduñ, şimdi nolduñ, dedi.*] cümləsindəki “şen” sözü səhvən haylara aid edilən “şen” (ʒĕŭ) sözü ilə eyniləşdirilir. Burada da Türkiyə əlifbasındaki bəzi hərflərlə sözlərin tələffüzü arasındakı uyğunsuzluqdan qaynaqlanan ciddi xətalər baş vermişdir. Yuxarıdakı cümlə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının [14, s. 65] Azərbaycan variantında “...Gəldigimcə səni şən görərdim. Gülərdiñ, oynardıñ. Şimdi nolduñ? – dedi” kimi verilmişdir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından gətirilən misalda “şən” sözünün yazılışı və anlamı birmənalı olaraq düzgün sayılsa da, bu sözün Ləmbəli kəndi daxil olmaqla, Qazax, Borçalı və s. bəzi bölgə insanların ləhcəsində işlədilən “şen” (“abad”) sözü arasında heç bir eynilik yoxdur.

Haylar “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında 19 sözün onlara aid olduğunu iddia edirlər [15]. Onlardan biri haylara aid “arqan” sözündən düzəldilməsi deyilən “orğan” sözüdür. Əlbəttə, bizim alimlərimiz saxtakarlığı, oğurluğu, yalançılığı, hiyləgərliyi və s. mənfur əməlləri ilə dünyada ad çıxarmış hayların sərəsəm iddialarına tutarlı elmi cavablar vermişlər. Maraqlısı da odur ki, bu izahlarda lüğətimizdən çıxarılan və yerinə “spayder” yazılan “örümçək” (“hörümçək”) sözündən də tutanaq kimi istifadə olunmuşdur. 2021-ci ildə çap edilən “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə dilimizdəki aktiv “hörümçək” sözünü çıxarıb yerinə yad “spayder” sözünün daxil edilməsi isə faktdır.

Türkiyədə bəzi sözlərin tələffüzü zamanı işlədilən, baxılan halda “ə” səsinin “e” səsi ilə əvəzlənməsinə imkan verən Türkiyə əlifbasının natamamlığından boşluğun yarandığı görünməkdədir. Türklər bu fərqi bilsələr də lazımi sözləri düz tələffüz edirlər. Amma qeyri-türklər dilin xüsusiyyətlərini bilmədiyindən məcburən sözləri yazıldığı kimi oxuyur və tələffüz edirlər. Bu da Türkiyə türkcəsində danışanlarla, məsələn, Azərbaycan türkcəsində danışanların tələffüzündə digər fərqlərlə yanaşı səs tembrində fərqlilik yaradır. Bu kimi faktlar Türkiyədə əlifba islahatı aparmağa, məsələn, əlifbaya “ə” hərfinin əlavə edilməsinə ehtiyac olduğu qənaətini doğurur.

Odur ki, Türkiyə və Azərbaycandakı bəzi “mütəxəssislər”in buraxdığı səhvlər ucbatından, dədə-baba sözlərimizə biganə baxmağımızın cəzası kimi, növbəti dəfə haylar “şen” sözünü də özlərinə aid edərək işlək lüğətlərinə salmışlar və istifadə etməkdədirlər. Haystanda bəzi yaşayış məntəqələrinin adlarının sonunda bizim “şen” sözündən faydalanaraq, məsələn, qədim-Qayım Ləmbəli kəndinin adını iki dəfə dəyişərək *Debedaşen* (Baqrataşen) qoymuşlar və s. Bu sözlərin sonluğuna əlavə olunan “şen” sözü türk sözü olmaqla, burada “abad” mənasında işlədilir. Eynilə Azərbaycanda Sabirabad, Cəlilabad və s. şəhər, qəsəbə və kənd adlarında “abad” sözündən istifadə edilmişdir. Təəssüf ki, Azərbaycanda möhtəşəm mənaları olan “qağa” sözü kimi “şen” sözünə də biganə münasibət davam etməkdədir.

Ana dilimiz, onun hər bir elementi, toponimlərimiz tarixi informasiya daşıyan abidələr sayılmalıdır. Onlar milli keçmişimizi günümüzə, sabahlara daşıyan milli sərəvətimiz kimi hamılıqla qorunmalı və əsaslı tədqiq edilməlidir.

Nəticə

1. Araşdırmalar nəticəsində Hacıöyünün Hacıalının adı və Qayı boyuna aid olan “Hacıalı” əşirətinin adı arasında uyğunluq alınmışdır. Bu fakt da digər metodlardan alınan nəticə ilə üst-üstə düşərək, Hacıöyünün insanlarının Qayı (Kayı) boyuna mənsubluğunu göstərməkdədir. Eyni qayda ilə Ləmbəlidə yaşamış Hacıların, Qaracaların (bütövlükdə Mürşüdlü tayfa mənsublarının) insanlarının Gün Xanın Bayat, Balıyevlər (Balıöyü) tayfası və Xəlilovlar (Qaraisələr) nəslindəki insanların, uyğun olaraq, Ulduz Xanın Bəydili və Avşar, Omarov və Yaqublu nəslinə aid insanların isə Göy Xanın Çepni boyundan olmaları müəyyən edilmişdir.

2. Ləmbəlidə yaşamış Ayrıım Səmədlər tayfası mənsublarının, Hayastanın Aşağı Ayrıım (Ayrıım), Yuxarı Ayrıım (Ayrıım) kəndlərində yaşamış yerli türklərin, o cümlədən Azərbaycanın Gədəbəy, Daşkəsən, Göy-Göl regionunda yaşamaqda olan yerli Ayrıım tayfalarının Dağ Xanın Eymur (Ayrıım) boyuna aid olduqları alınmışdır. Həmçinin, Pəmbək mahalından Ləmbəliyə köçənlərdən Tanrıverdiyev soyadını daşıyanların Ay Xanın Döyər (Döğər) boyuna mənsub olduğu müəyyən edilmişdir.

3. Məlum olmuşdur ki, Ləmbəli kəndində yaşamış bəzi insanların ləqəbləri onların nəslinə aid olduqları Oğuz boyunu göstərir. Uyğun olaraq, ləqəbi “Qınıx” olan tayfa insanları Dəniz Xanın oğlunun adı ilə bilinən Qınıx (Kınık) boyuna, ləqəbində “Qıran” (“Kıran”), “Qazağallar” (“Kazak”) və “Qozan”lar (“Kozan”) olan tayfa insanları isə Gün Xanın Bayat boyuna mənsubdurlar.

4. Qədim Baraxlının ilk sakinlərinin Gün Xanın Bayat, ilk “abdal”lıların Göy Xanın Çepni, “günəşli”lərin Ulduz Xanın Bəydili boyundan olmaları, o cümlədən Gürcüstanın Ulaçlı (“Ulaşlı”) və “Tüllər” kəndinin yerli insanların Göy Xanın Bayındır boyuna, Baydar kəndinin ilk sakinlərinin isə Dəniz Xanın Kınık boyuna aid olmaları müəyyən edilmişdir. Azərbaycanın “Qazax” şəhərində yaşayan əhalinin bir qisminin Gün Xanın Bayat, Qazağın “İncəsü” çayının ətrafındakı Kəmərli, Qaymaqlı və Aslanbəyli kəndlərində yaşayan ilk insanların Qayı (Kayı) boyuna mənsubluğu alınmışdır.

5. Məlum olmuşdur ki, Borçalı, Qazax, Göyçə və s. region insanların yaxın zamanlara kimi atalarına dedikləri “qağa” sözü təmiz türk sözüdür və “böyük”, “ulu” deməkdir. Eyni zamanda tarixdə Çin və Monqol hökmdarlarına verilən “kağan” adı türkcə olub, iki – “kağa” (“qağa”) və “han” (“xan”) sözlərinin birləşdirilməsindən alınmışdır, anlamı “böyük xan”, “ulu xan” olub “xanlar xanı” deməkdir.

6. “Kağan” sözünün yaranma prinsipinə uyğun olaraq, “qağa” və “oğuz” sözlərinin birləşməsindən “qağaoğuz” sözünün alındığı, onun da “ulu oğuz” anlamına gəldiyi müəyyən edilmişdir. “Qağaoğuz” sözü dilə yatımlı olsun deyərək “qaqauz” şəklində salınmışdır.

7. “Şen” sözünün qədim Ləmbəlidə və ona yaxın bölgələrdə “abad” sözü anlamında işlədildiyi üzə çıxmışdır. Müasir Azərbaycanda “şen” sözünü səhvən “şən” sözü ilə əvəzlədiklərindən “məharətlə” faydalanan haylar, biganəliyimizin cəzası kimi “şen” sözünü lüğətlərinə salıb istifadə etməkdədirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. C.Ə.Hacıyev Danışq dilimizdəki bəzi sözlər və deyimlərdə olan həqiqətlər haqqında. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Gəncə bölməsi, Xəbərlər Məcmuəsi, “İctimai və humanitar” elmlər seriyası. Gəncə, 2022, №1(2), s. 99–105.
2. C.Ə.Hacıyev Dilimizdə az işlədilən bəzi sözlərin tarixi aspektləri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Gəncə bölməsi, Xəbərlər Məcmuəsi, “İctimai və humanitar” elmlər seriyası. Gəncə, 2022, №1(4), s. 169–178.

3. C.Ə.Hacıyev Andlarımızda saxlanılan qədim tariximiz barədə. Kit.: "Müasir elmin aktual çağırışları və nailiyyətləri" mövzusunda respublika elmi-praktik konfransın materialları. II hissə Gəncə, ATU, 2022, s. 211–213.
4. <https://www.youtube.com/@mehmetkalkan6789> Mehmet Kalkan Türklerin soy ağacı, türklerin soy kütüğü, Oğuz boyları. 2019.
5. <https://www.trt.net.tr>>2017/08/11Türk ədəbiyyatında ondan böyük bir isim yoxdur – TRT.
6. BBK CHANNEL (Türkiye). Hangi şehir hangi boydan. 2021/31/05.
7. Seyidov (Ləmbəli) V.Q., Əbdürrəhmanov B.Ə. Ləmbəli fəryadı. Bakı, Azərnəşr, 1995, 109 s.
8. Nəzərli S.A. Ləmbəli. – Bakı, Nurlan, 2004, 600 s.
9. Ənsərli M.M. Ləmbəli və ləmbəlilər. – Bakı, Nurlar, 2011, 776 s.
10. <https://www.facebook.com>>2...Tanrı Dağın Çocukları-24 Türk Boyu ve Aşiretleri. 09.11.2016.
11. <https://www.sozce.com>>176443-kaga Türkiye türkçesi ağızları sözlüyü.
12. <https://www.budizzz.com>>176443-isim anlamları.
13. <https://www.turkcenedemek.com>>Şen ne demek? – Türkçe kelime Anlamı.
14. Kitabı-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı, "Öndər nəşriyyat", 2004, 376 s.
15. <https://www.qafqazinfo.az>>news>"Dədə Qorqud"dakı erməni sözləri – Polemik qeydlər, 10.01.2014.

УДК 94(479.24)+4-53:39

Дж.А.Гаджиев
Азербайджанский Технологический Университет

ОБ ИСТОРИЧЕСКИХ ФАКТАХ, СКРЫТЫХ В НЕКОТОРЫХ ТОПОНИМАХ
И ФАМИЛИИ, ИМЕНИ И ПРОЗВИЩЕ ЛЮДЕЙ
РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: топонимы, племя, фамилия, имя, прозвище, «кага», «гагауз», «шен»

В статье исследована возможность связи названий некоторых топонимов и фамилии, имени и прозвище людей с принадлежностью к Огузским тюркским племенам. Определено, что упомянутые выше факторы играют важную роль в принадлежности людей того или иного племени к огузским тюркским родам. Таким образом, почти основная часть жителей села Лембели и люди, проживающие в соседних районах, расположенных вблизи села Лембели, были определены, к какому тюркскому племени принадлежит.

В то же время вскрыта важная информация, скрытая в таких словах, как «кага», «эде», «шен», употребляемых в некоторых районах проживания азербайджанских тюрков. Впервые установлено, что слово «гагауз» означает «Великий Огуз» и образовано от сочетания слов «кага» и «Огуз».

ABOUT HISTORICAL FACTS HIDDEN IN SOME TOPONYMS AND
SURNAME, NAME AND NICKNAME OF PEOPLE
SUMMARY

Key words: toponyms, tribe, surname, name, nickname, «gagha», «Gagauz», «shen»

The article explores the possibility of linking the names of some place names and surnames, first names and nicknames of people with belonging to the Oguz Turkic tribes. It is determined that the factors mentioned above play an important role in the belonging of people of one or another tribe to the Oguz Turkic clans. Thus, almost the main part of the inhabitants of the village of Lembeli and people living in neighboring areas located near the village of Lembeli were determined to which Turkic tribe they belonged.

At the same time, important information was revealed hidden in such words as “gagha”, “ede”, “shen”, used in some regions of the Azerbaijani Turks. For the first time it was established that the word "Gagauz" means "Great Oguz" and is formed from a combination of the words "gagha" and "Oguz".

Daxil oldu: 23.01.2023-cü il